

SU ATSIPRAŠYMAIS, BET BE NUSIŽEMINIMO

Buckley, Irenos. *Retorikos tradicija XIX amžiaus lietuvių literatūroje*. Vilnius: Versus aureus, 2006, 272 p.

Remiantis retorikos tradicija reikėtų pradėti nuo atsiprašymo. Pirmiausia už tai, kad recenzuoju knygą neturėdamas retorikos analizės kompetencijos ir esu ne literatūros, o istorijos tyrinėtojas. Todėl įvertinti darbo autorės indėlio į literatūros, o juo labiau į retorikos, mokslą – tikrai negalėsiu ir, žinoma, net nepretenduoju to daryti. Kita vertus, knygos autorė pati suteikia pretekstą pažvelgti į jos darbą kiek kitu aspektu, nes kalba apie tarpdalykiškumą ir apie pastangas atverti ne tik literatūrinę, bet ir platesnę perspektyvą į XIX amžiaus Lietuvos kultūros tyrimus. Šioje recenzijoje išdėstyti samprotavimai ir mintys – tai bandymas pažvelgti, ką šis veikalas duoda XIX a. Lietuvos kultūros tyrimams. Galbūt kai kurie recenzento tvirtinimai gali atrodyti kategoriški, tad turiu pasiteisinti, jog tai aišku subjektyvi, nors ir paremta tam tikra moksline argumentacija, nuomonė.

Pradėti norėčiau ne nuo principinių, t. y. metodologinių, dalykų, o nuo konkretaus knygos turinio. Nemažą knygos dalį sudaro Simono Daukanto tekstų retorikos analizė, kuri ne tik originali, bet ir pateikia naujų išvalgų, padeda geriau suprasti Daukanto istoriografinį palikimą ir jo literatūrinę vertę, aiškiau suvokti literatūrinę forma skleidžiamus visuomeninius siekius. Irena Buckley puikiai parodo ypatingą Daukanto dėmesį retorinės raiškos priemonėms, jo „prakilnumo retorikai“, todėl nejučia, atsiminę kelis faktus, pradėdi galvoti, kad vien tik grynai retorinis Daukanto darbų spalvingumas taip pat galėjo būti tiesioginė, pavyzdžiui, Daukanto ir Valančiaus nesutarimų priežastis. Juo labiau kad dar Simonas Stanevičius „Darbų senųjų lietuvių ir žemaičių“ autoriui yra prikišęs retoriškumą, kuris, jo manymu, mažina mokslinę Daukanto istorijos vertę. Savo ruožtu Daukantas prikaišojo Stanevičiui dykinėjimą. Vėlesniuose amžininkų atsiminimuose iškyla Daukantas kaip karšto, emociingo būdo asmenybė. Išskirtinį autorės dėmesį Daukanto tekstų retorikos analizei, manau, parodo metonimijų ir metaforų supynimo nagrinėjimas. Pavyzdžiui, rašoma: „jau minėta, kad išplėtotą metonimiją S. Daukanto istorijos veikaluose laikytinas dažnai pasitaikantis motinos, gimtojo žodžio saugotojos, vaizdiny: kalbą „ne raštai užlaikė, bet motinos, ant kurių kaulų seniai jau spindi saulė su žvaigždėmis“. Mirties poetizavimas, pažįstamas lietuvių folklorui, čia padeda reikšti bendresnę patriotinę mintį – ištirpusios sakralinėje erdvėje motinos tebesaugo gimtąją kalbą, todėl tiek jos, tiek kalba yra nemarios.“ (p. 132). Itin taikliai aptariamasi ir retorinėmis priemonėmis reiškiamas Daukanto santykis su skaitytojais: „siekdamas skaitytojų palankumo, S. Daukantas juos pagiria („mano taikūs skaitytojai“), atsiprašo dėl klaidų, reiškia viltį, kad bus teisingai suprastas. Kartais yra tiesiogiai kreipiamasi į adresatą. (...) S. Daukantas gerbia savo auditoriją: ją apibūdina gražia metonimija – sako rašantis motinoms, kad

jos savo vaikams apie protėvių darbus galėtų papasakoti. Tačiau ši auditorija gerokai įvairesnė. Jam svarbi ir „mokytų vyrų“ nuomonė.“ (p. 96). Knygos autorė taip netiesiogiai parodo primityvumą tiesmukiškos interpretacijos tų tyrinėtojų, kurie iš pasakymų apie motinoms skirtą veikalą darė išvadą, kad Daukantas esą rašė populiariąją, o ne mokslinę Lietuvos istoriją.

Knygos autorė gana nuodugniai nagrinėja dar vieną S. Daukanto istoriografijos elementą – jo pramanytas, tikriems istoriniams veikėjams priskiriamas kalbas, kurių daugiausia yra pirmajame S. Daukanto istorijos darbe – „Darbuose senųjų lietuvių ir žemaičių“. Irena Buckley ypač veiksmingai ir nuosekliai parodo tiesioginę ir netiesioginę antikos kultūros stereotipų įtaką. Pavyzdžiui, Daukanto senovės lietuvių portretą modeliavo pagal senovės Spartos piliečio paveikslą. Ši mintis nėra visai nauja, ją buvo iškėlę ankstesni tyrinėtojai (J. Lebedys ir kt.), kažkiek apie antikos kultūros įtaką XIX a. pirmosios pusės lietuvių literatūrai rašė ir jaunesnės tyrinėtojų kartos atstovė Roma Bončkutė, tačiau knygos autorė pateikia ne šį vienintelį pavyzdį, o ir daug kitų, tad galima sakyti užtikrintai atskleidžia antikos kultūros įtaką Simono Daukanto istoriografijos vertybinėms prielaidoms ir pasirinkto istorinio pasakojimo formos specifikai. Apskritai gana plačiai parodomas antikos kultūros poveikis visai XIX a. pradžios lietuvių kultūrai. Čia galima daryti išvadą ir perspėjimą kitiems tyrinėtojams, kad kai kurie ankstesni tiesmukiški bandymai rekonstruoti S. Daukanto visuomenines-politines pažiūras, remiantis gana primityvia metodologine nuostata, jog jis tas pažiūras tiesiog perkėlė į praeitį, tik įvilko į istorinio pasakojimo drabužį, yra nepagrįsti ir nekorektiški. Taigi Daukantas konstravo savo istorinį pasakojimą nemaža dalimi remdamasis ne „nuosavomis“ visuomeninėmis-politinėmis pažiūromis, o antikos kultūros (ir istoriografijos) stereotipais. Vadinasi, rekonstruoti S. Daukanto visuomenines-politines pažiūras remiantis vien tik jo istoriografiniu palikimu yra kur kas sunkesnis uždavinys, nei tai atrodė anksčiau. Tokia rekonstrukcija, kiek ji iš viso galima, turėtų būti daug atsargesnė, ypač atkreipiant dėmesį į literatūrinės raiškos reikalavimus. Irenos Buckley analizė parengia prielaidas išsamesnei ir labiau pagrįstai Daukanto visuomeninių-politinių pažiūrų rekonstrukcijai. Knygos autorė apskritai bene pirmoji nuosekliau nagrinėjo antikos istoriografijos įtaką S. Daukanto tekstams. Tarkim, ji pastebi, kad „nuo antikos laikų istorinio diskurso įvykiai pateikiami tiek griežta chronologine tvarka, laikantis analų tradicijos (T. Livijus), tiek laisviau (Herodotas, Tacitas). S. Daukantui priimtinesnė antroji tradicija.“ (p. 111). Kitoje vietoje autorė pažymi, kad Daukantui buvo vienodai svarbios jau antikos laikais skirtingai nusakomo istoriko tikslo sampratos – atskleisti istorinę tiesą ar pateikti istorijos pamokų pavyzdžius, iš kurių verta būtų mokytis. (p. 89). Tiesa, iš knygos autorės galima būtų buvę reikalauti, jog ji čia būtų dar daugiau įdėjusi triūso, nes antikos istoriografijos poveikį galima nagrinėti ir dar detaliau. Sakykim, niekas iki šiol nėra išsamiau nagrinėjęs (mokslinėje spaudoje) S. Daukanto į lietuvių kalbą išversto vadinamosios Justino istorijos teksto literatūrinės raiškos ir istoriografinės tradicijos

perėmimo požiūriu. Tas tekstas tebėra rankraštyje (nors ir parengtas spaudai, bet dar neišleistas). Tai tikrai dar neišnaudota galimybė papildyti knygoje pateiktas įžvalgas apie antikos istoriografijos poveikį Daukanto kūrybai.

Įdomi ir knygos autorės atlikta krikščioniškos retorikos analizė. Nors kyla klausimas, kodėl nagrinėjamas iki šiol mažai žinomas ir atrodytų nelabai kuo išsiskyręs R. Jasikevičiaus rašytinis palikimas, tačiau nieko nekalbama apie J. A. Pabrėžą. Būtent Pabrėža neabejotinai originaliausias XIX a. pradžios pamokslininkas. Tiesa, didžioji jo pamokslų dalis tebedūla rankraštynuose, bet ir dauguma Daukanto darbų, nagrinėjamų knygos autorės, buvo paskelbti tik XX amžiuje. Aišku, M. Valančiaus ir A. Baranausko retorikos nagrinėjimas jau nekelia jokių abejonių. Paskutinėje knygos dalyje, kuri skirta romantinei retorikai (daugiausia Maironio), nelabai suprantami recenzentui pasirodė epizodiški palyginimai su latvių literatūra, nes ankstesnėse knygos dalyse jų nebuvo. Minėti palyginimai yra pernelyg fragmentiški, tad veikia ardo knygos vientisumą ir nuoseklumą, bet neišplečia analizės lauko.

Irenos Buckley knygos vertė ne tik, tiksliau, ne tiek literatūros, o visos XIX a. kultūros pažinimui ir adekvatiam supratimui yra neabejotina. Tad baigiant norėtuši išsakyti požiūrį į knygos autorės metodologines prielaidas. Jų taikymo rezultatas netikėtai produktyvus ir akivaizdžiai adekvatus XIX a. kultūros tyrimams. Tačiau darbe šios metodologinės prielaidos traktuojamos daug universaliau nei tik instrumentas, tinkamas konkrečių epochų literatūrinėms raiškos priemonėms tirti. Deja, šį universalumą norisi įvertinti kritiškai. Pirmiausia Irenos Buckley knygoje sąmoningai atsisakoma istorizmo, nes tradicija traktuojama kaip antlaikinė, visuotina, kurios esmė yra ta pati antikos ir mūsų laikais. Knygos autorė puikiai žino, kad „kartais retorika kaltinama „antiistorizmu“ (p. 19). Tačiau ji net nemėgina retoriką nuo tokių kaltinimų kaip nors apginti, vadinasi, netiesiogiai juos pripažįsta. Knygos pratarmėje rašoma, kad nagrinėjant retoriką atsiranda galimybė „tirti vertybines visuomenės dominantes“ (p. 9). Su tuo recenzentas itin nenorėtų sutikti. Tai anachroniška pozicija tiek sociologine, tiek metodologine šiuolaikinės humanitarinių ir socialinių mokslų paradigmos prasme. Jeigu kalbame apie realias visuomenės vertybes, tai retorika jas veikia maskuoja nei išryškina. Apskritai neaišku, kaip remiantis retorikos analizės priemonėmis galima atskleisti, tarkim, retorikos ir masinės kultūros ryšius bei sąveiką. O juk būtent šiandien masinės kultūros tyrimai yra humanitarinių mokslų orientyras (psichoanalizės, mentalitetų istorijos, hermeneutinės bei semiotinės kultūros artefaktų analizės ir t. t. perspektyvos). Retorika geriausiu atveju parodo tik ideologines visuomenės dominantes, selektyviai visuomenės elito propaguojamas vertybes. Tad retorikos analizė gali būti produktyvi savita pozicija nustatant vieną iš kultūros dimensijų, bet jos universalumas ar pretenzijos į vienijantį įvairius mokslus vaidmenį yra daugiau nei abejotinos šiuolaikiniame skepticizmo ir skirtingų mokslinių prieigų lygiaverčio traktavimo pasaulyje.